

การศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับหัตถกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววัง ในบริบทการถ่ายทอดสู่นาฏกรรม

A Cultural Study of the Royal Court Women's Craft of Making 'Buhnga' (Scented Sachets) and Its Transmission into Thai Dance

พิสิษฐ์ บัวงาม^{1*} ขนิตา ภูละมูล² กัญญา ตู้อิจิตร³ และปฐมฤกษ์ ทรัพย์สถิตย์⁴

PISIT BUANCAM¹, KHANITA PULAMUOL², KANYA TOOPHICHIT³ and PATHOMMAROEK SABSATHIT⁴

บทคัดย่อ

การศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับหัตถกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในบริบทการถ่ายทอดสู่นาฏกรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาประวัติความเป็นมาและกรรมวิธีในการประดิษฐ์บุหงา และ 2) ออกแบบและนำเสนอวัฒนธรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในรูปแบบนาฏกรรม ผลการศึกษาพบว่า “บุหงา” เป็นภูมิปัญญาไทยที่สะท้อนความประณีตของสตรีในราชสำนัก โดยมีขั้นตอนการคัดเลือกและตากดอกไม้ให้แห้ง ผสมกับใบมะกรูดหรือใบเตย แล้วปรุงกลิ่นและประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์หอม กลวิธีดังกล่าวสะท้อนคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ควรอนุรักษ์และถ่ายทอด องค์ความรู้จึงได้รับการถ่ายทอดผ่านการแสดงนาฏศิลป์ร่วมสมัยชุด “เสาวคนธ์บุหงามาลาหลวง” แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ 1) นวัตกรรมสตรีชาววัง 2) ลีลาปรุงประดิษฐ์ และ 3) ภูมิปัญญาโสภามาลี โดยประยุกต์ทำรำแม่บทผสมผสานกับจินตนาการสร้างสรรค์ ดนตรีประกอบใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมร่วมกับเครื่องดนตรีสากล เครื่องแต่งกายสะท้อนบริบทในสมัยรัชกาลที่ 5 และใช้อุปกรณ์แสดงที่เกี่ยวข้องกับการทำบุหงา ผลการสร้างสรรค์แสดงให้เห็นว่านาฏศิลป์สามารถเป็นสื่อกลางในการอนุรักษ์ ถ่ายทอด และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เสริมสร้างความเข้าใจวัฒนธรรมไทย และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในกระบวนการเรียนรู้หรือพัฒนาเป็นการแสดงร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ : 1, บุหงา 2, สตรีชาววัง 3, นาฏกรรม

Abstract

This cultural study investigates the traditional craft of buhnga (Thai potpourri) created by royal court women and its transmission into contemporary dance. The objectives are: (1) to explore the history and crafting methods of buhnga, and (2) to present its cultural identity through dance. The study finds that buhnga reflects the refined craftsmanship of Thai royal women, involving dried ceremonial flowers mixed with aromatic leaves such as kaffir lime or pandan, then scented with perfume and candle smoke. This intricate process embodies traditional values and wisdom. The knowledge was transformed into a contemporary dance titled Saowakon Buhnga Mala Luang, presented in three segments: (1) Nawat Withi Satri Chao Wang, (2) Leela Prung Pradit, and (3) Phumpanya Sopha Malee. Choreography integrates classical Thai dance with imaginative movements. Music combines the piphat mai nuam ensemble with Western instruments. Costumes evoke the era of King Rama V, and props relate

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิสิษฐ์ บัวงาม, คณะศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

Assistant Professor Pisit Buangam, Faculty of Fine and Applied Arts, Rajamangala University of Technology Thanyaburi

² อาจารย์ขนิตา ภูละมูล, คณะศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

³ คณะศิลปกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

*Corresponding author email: Veera_b@rmu.ac.th

to buhnga making. The performance highlights how dance can preserve and communicate cultural heritage, offering potential for application in modern performing arts and education.

Keywords: 1, Buhnga 2, Royal Court Women 3, Thai Dance

บทนำ

อาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีของไทยเมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 1893 และดำรงฐานะเป็นศูนย์กลางทางการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม อย่างต่อเนื่องจนถึงวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2310 รวมระยะเวลายาวนานถึง 417 ปี ตลอดช่วงเวลาดังกล่าว นับเป็นยุคทองของศิลปกรรมไทย ทั้งในด้านช่างฝีมือในราชสำนัก และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งต่างมีความงดงามและแสดงอัตลักษณ์ทางศิลปะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ (สันติ, 2548, น.3-)

พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสืบราชสันตติวงศ์มาแต่ละรัชกาล ทรงมีบทบาทสำคัญในการทำนุ บำรุง พระพุทธศาสนา ควบคู่กับการส่งเสริมและอุปถัมภ์งานศิลปกรรมไทย หนึ่งในศิลปะที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายคือ งาน หัตถกรรมและสิ่งประดิษฐ์ ซึ่งสะท้อนความคิดสร้างสรรค์และความเลื่อมใสทางศาสนาของ ประชาชนในยุคสมัยนั้น โดยเฉพาะ ในช่วงวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันนักขัตฤกษ์หรือ วันเข้าพรรษา ชาวพุทธมักร่วมกันประดิษฐ์ดอกไม้และใบไม้ เพื่อนำไป ตกแต่งโบสถ์ วิหาร หรือใช้ประดับต้นเทียนจำนำพรรษาที่นำไปถวาย ตามวัดต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธา ความละเอียดอ่อน และความวิจิตรบรรจงของงานฝีมือพื้นบ้าน ซึ่ง ได้รับอิทธิพลจากศิลปะในราชสำนักอย่างลึกซึ้ง (ศรีศักร, 2553, น. 7-23)

จากการตระหนักถึงคุณค่าทางจิตใจของดอกไม้ที่ใช้ในการถวายพระ แม้ว่าดอกไม้เหล่านั้นจะเหี่ยวเฉาตามกาลเวลา แต่ยังคงสะท้อนคุณค่าทางความรู้สึกและความศรัทธาอย่างลึกซึ้ง จึงได้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการนำดอกไม้ที่ผ่านการ ใช้งานมาแล้วมาประดิษฐ์เป็น “บุหงา” เพื่อใช้ในพิธีกรรม รวมถึงสร้างความงามในชีวิตประจำวัน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่ เปี่ยมด้วยสุนทรีย์และความประณีตในวัฒนธรรมไทย หลักฐานทางวรรณกรรมในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แสดงให้เห็นถึงความ นิยมในเรื่องบุหงา โดยเฉพาะในพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ ไชยเชษฐาสุริยวงศ์ เรื่อง กาพย์เห่ชมไม้ ซึ่งกล่าวถึงกลิ่นของ บุหงาในมิติของความหอม ความทรงจำ และความรัก ดังปรากฏในบทกลอนว่า

“นึกถวิลกลิ่นบุหงา รำไปเจ้าเศร้าถึงนาง
รวยรินกลิ่นรำเพย คิดที่เขยเคยกลิ่นปราง”

(กรมศิลปากร, 2545, น. 367)

บทกวีดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าบุหงาไม่ได้เป็นเพียงสิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมเท่านั้น แต่ยังสื่อถึงคุณค่า ทางอารมณ์ และความรู้สึก ในมิติของความทรงจำและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลอีกด้วย “บุหงา” ถือเป็นเครื่องหอมพื้นบ้านของไทยที่มี ความสำคัญทั้งในด้านวัฒนธรรมและคติความเชื่อ โดยเฉพาะในช่วง รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 บุหงาได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายและเจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปิด ประเทศและการติดต่อค้าขายกับนานาอารยประเทศ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ในรสนิยมของชาวสยามที่เริ่มหันมาให้ความสนใจในศาสตร์การปรุงเครื่องหอมแบบตะวันตก ควบคู่ไปกับภูมิปัญญาท้องถิ่น บุคคลสำคัญที่มีบทบาทอย่างยิ่งในช่วงเวลา ดังกล่าว คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ พระชนิษฐาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ผู้เป็นพระราชธิดาองค์ที่ 77 ซึ่งทรงมีพระหัตถ์ในการปรุงพระสุคนธ์ (เครื่องหอม) และได้รับหน้าที่ถวายพระสุคนธ์แด่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงดูแล “ห้องพระสุคนธ์” หรือ “ห้องร่ำอบปรุง” ภายในพระราชวัง ซึ่งเป็น สถานที่สำหรับผลิตเครื่องหอมต่าง ๆ ในช่วงเวลาดังกล่าว เครื่องหอมถือเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงรสนิยมและความสามารถเฉพาะ พระองค์ โดยเฉพาะในหมู่พระสนมของรัชกาลที่ 5 ซึ่งต่างแข่งขันกันสร้างสรรค์เครื่องหอมในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อแสดงถึง ความชำนาญ ความพิถีพิถัน และรสนิยมอันละเอียดละไม กระบวนการทำบุหงา ในอดีตนิยมใช้วิธีการอบแห้งตามแบบโบราณ โดย เน้นกลิ่นหอมของน้ำปรุงไทย ซึ่งแตกต่างจากกลิ่นของน้ำหอมแบบ ตะวันตก วัตถุดิบที่นำมาใช้มักเป็นดอกไม้ไทยที่มีกลิ่นหอม เช่น ดอกมะลิ ดอกพิกุล ดอกกุหลาบ ใบเตย และดอกบัว ซึ่งดอกบัว เป็นวัตถุดิบสำคัญที่ได้รับความนิยมในการทำบุหงา เนื่องจากกลีบและเกสรของดอกบัว มีคุณสมบัติพิเศษในการดูดซับกลิ่นและเก็บรักษาความหอมของน้ำปรุงได้เป็นอย่างดี

(พรหทัย, 2562, น. 5-6)

ดอกบัวถือเป็นพืชสัญลักษณ์ที่มีบทบาทสำคัญในบริบททางศาสนาและวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา ดอกบัวถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ทางจิตใจ และการหลุดพ้นจากกิเลส เนื่องจากธรรมชาติของดอกบัวที่เจริญเติบโตขึ้นจากโคลนตม แต่กลับผลิตดอกเบ่งบานอย่างงดงามเหนือน้ำ จึงเป็นอุปมาถึงความสามารถของมนุษย์ในการฝึกฝนตนจนหลุดพ้นจากสิ่งชั่วร้ายแห่งโลกียวิสัย โดยคติธรรมดังกล่าวยังสะท้อนผ่าน “บัว 4 เหล่า” ตามแนวคิดพุทธธรรม ซึ่งจำแนกบุคคลตามระดับของปัญญาและการรู้แจ้ง ในมิติของสัญลักษณ์วัฒนธรรม ดอกบัวหมายถึง ความสงบเย็น ความดีงาม ความเป็นสิริมงคล และมักปรากฏในพิธีกรรมสำคัญ เช่น การบูชาพระ การถวายดอกไม้ในงานมงคล หรือแม้แต่ในการต้อนรับแขกผู้มาเยือน ด้วยคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์นี้เอง ดอกบัวจึงถูกนำมาใช้ในบริบทของศิลปะการแสดงเพื่อสื่อความหมายทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรม (ปัญญา, 2561, น. 54-66).

จากความสำคัญทั้งในเชิงศาสนา สัญลักษณ์ ดอกบัวจึงได้รับการนำเสนอในศิลปะการแสดงนาฏกรรม ชุด “เสาวคนธ์บุหงามาลาหลวง” ซึ่งมุ่งสื่อสารคุณค่าทางวัฒนธรรมของการทำ “บุหงา” หนึ่งในหัตถศิลป์โบราณของสตรีชาววัง ที่มีความละเอียดอ่อนและแสดงออกถึงความวิจิตรทางภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะการใช้กลีบดอกบัวเป็นวัตถุดิบหลักในการสร้างสรรค์บุหงาออกมาในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ ถุงบุหงา พัดโบกบุหงา โคมบุหงา เครื่องแขวนบุหงา และร่มบุหงาหอม การแสดงชุดนี้จึงไม่เพียงแต่สะท้อนกระบวนการทางศิลปเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่ถ่ายทอดคุณค่าทางจิตใจ ความคิดสร้างสรรค์ และรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนาน

วัตถุประสงค์การสร้างสรรค

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและกรรมวิธีในการประดิษฐ์บุหงา
2. เพื่อออกแบบและนำเสนอวัฒนธรรม การทำบุหงาของสตรีชาววัง ในรูปแบบนาฏกรรม

กรอบแนวคิด / ทฤษฎีในการสร้างสรรค

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับหัตถกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในบริบทการถ่ายทอดสู่นาฏกรรม” ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและกรรมวิธีการประดิษฐ์บุหงา ซึ่งเป็นองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของสตรีในราชสำนักไทย โดยมุ่งเน้นการศึกษาทั้งด้านประวัติศาสตร์ วัตถุดิบ เทคนิค และความหมายเชิงสัญลักษณ์ของบุหงาในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม จากนั้นนำผลการศึกษามาเป็นแนวทางในการออกแบบและสร้างสรรค์นาฏกรรมร่วมสมัย เพื่อถ่ายทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมดังกล่าวสู่สาธารณะในรูปแบบการแสดงนาฏศิลป์ กรอบแนวคิดการวิจัยจึงประกอบด้วย 2 องค์ประกอบหลัก ได้แก่

1. การศึกษาข้อมูลเชิงวัฒนธรรม
เป็นการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับบุหงาในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยพิจารณาถึง
 - 1.1. ประวัติความเป็นมาและบริบทของการใช้บุหงาในราชสำนัก
 - 1.2. องค์ประกอบและกรรมวิธีในการประดิษฐ์บุหงา เช่น การเลือกวัตถุดิบ เทคนิคการเตรียมและการผสม
 - 1.3. ความเชื่อ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ และบทบาทของบุหงาในวิถีชีวิตของสตรีชาววัง
2. การประยุกต์สู่กระบวนการสร้างสรรค์นาฏศิลป์
เป็นการนำข้อมูลจากการศึกษาเชิงวัฒนธรรมมาสังเคราะห์เป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์นาฏกรรม โดยใช้กระบวนการคิดเชิงสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์ ซึ่งครอบคลุม
 - 2.1. การออกแบบรูปแบบการแสดงที่สะท้อนสาระทางวัฒนธรรมของบุหงา
 - 2.2. การพัฒนาองค์ประกอบการแสดง อาทิ ลีลา ท่ารำ ดนตรี เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ประกอบ และแสงสี
 - 2.3. การนำเสนอผลงานต่อผู้เชี่ยวชาญเพื่อรับข้อเสนอแนะและการปรับปรุง
 - 2.4. การเผยแพร่ผลงานในบริบทชุมชนเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในมรดกทางวัฒนธรรมไทย

จากกรอบแนวคิดดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางวัฒนธรรมในอดีตกับการสื่อสารผ่านศิลปะการแสดง โดยใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือในการแปลงองค์ความรู้สู่รูปธรรมเชิงสร้างสรรค์ที่สามารถเข้าถึงสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วิธีวิทยาในการสร้างสรรค์

1. การศึกษาเอกสาร

ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ เอกสารทางวิชาการ งานวิจัย บทความ วารสาร และสื่อสารสนเทศอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการทำบุหงาของสตรีในราชสำนักไทย และงานสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม

ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับประเด็นการวิจัย เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเชิงลึก

3. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสารและภาคสนาม รวมถึงข้อมูลในรูปแบบงานวิจัยสร้างสรรค์ เพื่อนำมาสังเคราะห์เป็นแนวทางในการพัฒนาผลงานทางด้านนาฏศิลป์

4. การสร้างสรรค์และเผยแพร่ผลงาน

4.1 กระบวนการสร้างสรรค์

ดำเนินการสร้างสรรค์การแสดงนาฏศิลป์ตามองค์ประกอบทั้ง 8 ประการ ได้แก่

- (1) การออกแบบการแสดง
- (2) การออกแบบเสียงและดนตรี
- (3) การออกแบบลีลาทางด้านนาฏศิลป์
- (4) การคัดเลือกนักแสดง
- (5) การออกแบบเครื่องแต่งกาย
- (6) การออกแบบอุปกรณ์ประกอบการแสดง
- (7) การออกแบบแสง
- (8) การออกแบบพื้นที่การแสดง

4.2 การตรวจสอบและประเมินผลงาน

ผู้วิจัยได้นำเสนอรูปแบบการแสดงเพื่อขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญจำนวน 6 ท่าน ได้แก่

- (1) รองศาสตราจารย์อมรา กล้าเจริญ (ผู้ทรงคุณวุฒิ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์)
- (2) รองศาสตราจารย์ฉันทนา เอี่ยมสกุล (คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)
- (3) ดร.ชวลิต สุนทรานนท์ (ข้าราชการบำนาญ นักวิชาการละครและดนตรี ทรงคุณวุฒิ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม)
- (4) อาจารย์สุณี ลิ้มปิยะพันธ์ (ผู้เชี่ยวชาญการสร้างสรรค์นาฏศิลป์)
- (5) ศาสตราจารย์ ดร.นราพงษ์ จรัสศรี (ผู้เชี่ยวชาญ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)
- (6) นายนิพนธ์ วรรณมรินทร์ (ประธานบริษัทบริษัท ไร่ดีแดนซ์ จำกัด)

โดยผู้วิจัยได้นำข้อเสนอแนะไปปรับปรุงและพัฒนาผลงานให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

4.3 การจัดแสดงผลงาน

จัดการแสดงผลงานนาฏศิลป์สร้างสรรค์ในโครงการ “การเผยแพร่ นาฏศิลป์สู่ชุมชน” ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี เพื่อเป็นเวทีในการถ่ายทอดองค์ความรู้และประเมินผลสะท้อนกลับจากผู้ชม

ผลการสร้างสรรค์และการนำเสนอ

จากการดำเนินการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับหัตถกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในบริบทการถ่ายทอดสู่สาธารณะ” คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยข้อมูลจากหนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงข้อมูลจากภาคสนามผ่านการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับเครื่องหอมไทย โดยเฉพาะในด้านวัฒนธรรมการทำบุหงาในราชสำนัก ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงเอกสารและภาคสนาม ได้ผลการวิจัยดังวัตถุประสงค์ ต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและกรรมวิธีในการประดิษฐ์บุหงา

จากการศึกษาพบว่า “บุหงา” ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์แห่งภูมิปัญญาไทยที่มีความสำคัญในเชิงวัฒนธรรม ทั้งในฐานะของใช้ในชีวิตประจำวันและในพิธีกรรม ตลอดจนเป็นเครื่องสะท้อนความประณีตของวิถีชีวิตสตรีในราชสำนัก จากกระบวนการศึกษาดังกล่าว สามารถสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและกรรมวิธีการประดิษฐ์บุหงาได้ดังต่อไปนี้

บุหงาเป็นเครื่องหอมประเภทหนึ่งของไทยที่มีดอกไม้เป็นส่วนประกอบหลัก โดยมีต้นกำเนิดจากการเห็นคุณค่าของดอกไม้ที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา อาทิ การถวายพระ ซึ่งแม้ดอกไม้จะเหี่ยวแห้งไปตามกาลเวลา แต่ยังคงคุณค่าทางจิตใจอยู่ ดังนั้นจึงเกิดภูมิปัญญาในการนำดอกไม้ที่ผ่านการถวายพระมาใช้ใหม่ โดยการแปรรูปเป็นบุหงา ทั้งนี้ บุหงาได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ยุคสมัยไทยเปิดรับอิทธิพลจากตะวันตกอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในด้านเครื่องหอมและน้ำหอม ทำให้คนไทยเกิดความสนใจในการประดิษฐ์เครื่องหอมในรูปแบบใหม่ ๆ รวมถึงการพัฒนาบุหงาให้มีความประณีตยิ่งขึ้น

ในส่วนของกรรมวิธีการประดิษฐ์บุหงานั้น จากการศึกษพบว่า มีขั้นตอนที่ต้องอาศัยความละเอียดอ่อนและความเข้าใจในธรรมชาติของวัตถุดิบ เริ่มจากการคัดเลือกดอกไม้ที่ต้องการ แล้วนำมาวางในภาชนะที่มีลักษณะแบนหรือปากกว้าง จากนั้นใช้มือเกลี่ยดอกไม้เบาๆ เพื่อให้ดอกไม้แห้ง และจัดเรียงให้กระจายเป็นชั้นบาง ๆ เพื่อให้โดนแสงแดดอย่างทั่วถึง ดอกไม้จะถูกผึ่งลมและตากแดดอ่อน เพื่อขจัดความชื้นโดยไม่ทำให้เปลี่ยนสี หากตากแดดร้อนจัดเกินไป ดอกไม้จะเปลี่ยนเป็นสีน้ำตาลคล้ำ ซึ่งจะลดทอนความงามทางสายตา ทั้งนี้ การตากต้องให้แห้งสนิทเพื่อป้องกันการเกิดเชื้อรา ซึ่งหากพบว่าดอกไม้บางส่วนมีเชื้อรา จะต้องคัดแยกและทิ้งทันที เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของบุหงาในภาพรวม

เมื่อดอกไม้แห้งในระดับหนึ่งแล้ว จะนำมาเคล้ากับใบมะกรูดหรือใบเตย ซึ่งมีคุณสมบัติในการช่วยฆ่าเชื้อและแต่งกลิ่น จากนั้นจึงนำไปตากซ้ำอีกครั้งจนแห้งสนิทเต็มที่ ภายหลังจากการเตรียมวัตถุดิบดังกล่าว จึงเข้าสู่ขั้นตอนการปรุงกลั่นบุหงาซึ่งมีอยู่ 2 วิธี ได้แก่

1. การปรุงด้วยน้ำหอม

เป็นการพรมน้ำหอมลงบนดอกไม้แห้ง โดยเลือกใช้ใช้น้ำมันหอมระเหยจากธรรมชาติ เช่น น้ำมันกุหลาบ ลำเจียก หรือกระดังงา ซึ่งล้วนแต่เป็นกลิ่นหอมที่นิยมในราชสำนัก หากกลิ่นยังไม่เข้มข้นหรือไม่เป็นไปตามต้องการ อาจต้องนำดอกไม้มาตากซ้ำแล้วพรมน้ำหอมเพิ่มเติม ทำซ้ำหลายครั้งจนได้กลิ่นที่พึงประสงค์

2. การอบควันเทียน

วิธีนี้ถือเป็นภูมิปัญญาไทยที่มีเอกลักษณ์ โดยใช้เทียนอบที่จุดจนไส้เทียนแดงจัดแล้วดับ เพื่อให้เกิดควันหอม จากนั้นวางเทียนลงในตะคันและใส่เข้าไปในภาชนะที่มีบุหงาอยู่แล้วปิดฝาไว้ ให้ควันอบซึมซาบเข้าสู่บุหงาราว 10-15 นาที แล้วนำเทียนออกมาจุดซ้ำและอบซ้ำเช่นเดิมประมาณ 5-7 ครั้ง เพื่อให้กลิ่นหอมติดแน่นในเนื้อดอกไม้ หลังจากนั้นจึงพรมหัวน้ำหอมที่ต้องการอีกครั้ง เพื่อเสริมความหอมตามกลิ่นเฉพาะที่ต้องการ

กระบวนการทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความละเอียดอ่อน ความปราณีต และภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาอย่างยาวนานของสตรีในราชสำนักไทย อันเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและควรได้รับการอนุรักษ์และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง

2. เพื่อออกแบบและนำเสนอวัฒนธรรม การทำบุหงาของสตรีชาววัง ในรูปแบบนาฏกรรม

จากการศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับหัตถกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในบริบทการถ่ายทอดสู่นาฏกรรม คณะผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสารและภาคสนามมาสังเคราะห์และต่อยอดเป็นผลงานสร้างสรรค์นาฏศิลป์ภายใต้ชื่อชุดการแสดง “เสาวคนธ์บุหงามาลาหลวง”

โดยอาศัยหลักการออกแบบที่ยึดโยงกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของการทำบุหงาในราชสำนักไทย กระบวนการสร้างสรรค์ดังกล่าวดำเนินการภายใต้กรอบองค์ประกอบการสร้างสรรค์ทางด้านนาฏศิลป์จำนวน 8 องค์ประกอบ ได้แก่

1) การออกแบบการแสดง

คณะผู้วิจัยได้รับแรงบันดาลใจจากประวัติและกระบวนการประดิษฐ์บุหงา ซึ่งเป็นองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่สืบทอดในราชสำนัก โดยเฉพาะในกลุ่มสตรีชาววัง จึงได้พัฒนาเป็นการแสดงนาฏศิลป์ที่ผสมผสานระหว่างนาฏศิลป์ไทยกับการแสดงร่วมสมัย เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ วิถีชีวิต และภูมิปัญญาในการทำบุหงา ผ่านภาษาท่าทางเชิงสัญลักษณ์ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1: นวตวิถีสตรีชาววัง นำเสนอวิถีชีวิตของสตรีชาววังที่มีความสัมพันธ์กับศาสนาพุทธผ่านการบูชาพระด้วยดอกไม้ ถ่ายทอดผ่านท่ารำที่เน้นความอ่อนช้อย สะท้อนความงามของกิริยาและการแต่งกายของสตรีในราชสำนัก

ช่วงที่ 2: ลีลาปรุงประดิษฐ์ ถ่ายทอดกระบวนการประดิษฐ์บุหงาตั้งแต่การคัดเลือกดอกไม้ การอบ การปรุงกลืน จนถึงการบรรจุภัณฑ์ ผ่านลีลาท่ารำที่มีจังหวะและลำดับขั้นตอนอย่างชัดเจน แสดงถึงความละเอียดอ่อนของภูมิปัญญา

ช่วงที่ 3: ภูมิปัญญาโสภามาลี สื่อสารการแปรรูปและนำเสนอผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบต่าง ๆ โดยเน้นความหลากหลายและความร่วมสมัย ผ่านท่ารำที่แสดงความภาคภูมิใจและความงามของมรดกวัฒนธรรมไทย

โดยสรุป การออกแบบการแสดงครั้งนี้เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับบุหงาในรูปแบบศิลปะ การแสดงร่วมสมัย อันสะท้อนคุณค่าทางวัฒนธรรมและส่งเสริมการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างสร้างสรรค์

2) การออกแบบเพลงและดนตรี

การแสดงชุด “เสาวคนธ์บุหงามาลาหลวง” ได้ออกแบบและเรียบเรียงดนตรีขึ้นใหม่ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ 1) นวตวิถีสตรีชาววัง, 2) ลีลาปรุงประดิษฐ์, และ 3) ภูมิปัญญาโสภามาลี ซึ่งแต่ละช่วงมีการเลือกใช้ทำนองและบรรยากาศทางดนตรีที่สอดคล้องกับเนื้อหาของการแสดง

ในการบรรเลง ใช้การผสมผสานระหว่างวงปี่พาทย์ไม้มวมกับเครื่องดนตรีสากล เพื่อสร้างมิติทางเสียงที่หลากหลายและร่วมสมัย โดยเครื่องดนตรีไทยที่ใช้ ได้แก่ ระนาดเอก, ระนาดทุ้ม, ซ้องวงใหญ่, โหม่ง, กลองแขก, ตะโพน, กรับพวง, ฉิ่ง และกลองทัด ส่วนเครื่องดนตรีสากลประกอบด้วย Flute, Clarinet, String Orchestra, Horns, Timpani, Glockenspiel, Harp และ Cymbals Orchestra

การผสมผสานดนตรีทั้งสองระบบมีจุดมุ่งหมายเพื่อสื่อสารอารมณ์ของการแสดงอย่างลุ่มลึก ทั้งในแง่ของบรรยากาศวังหลวง ความประณีตในกระบวนการประดิษฐ์บุหงา ตลอดจนความสง่างามของภูมิปัญญาไทยที่ได้รับการถ่ายทอดอย่างร่วมสมัย โดยยังคงความอ่อนช้อยและเอกลักษณ์ของดนตรีไทยไว้อย่างสมดุล

3) การออกแบบลีลาท่าทาง

ในการแสดงชุด ‘เสาวคนธ์บุหงามาลาหลวง’ ได้ออกแบบลีลาท่ารำผสมผสานระหว่างนาฏศิลป์ไทยกับการแสดงร่วมสมัย โดยถ่ายทอดผ่านกระบวนการท่าที่มีนัยเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสะท้อนวิถีชีวิตของคนไทยในบริบทของศาสนาพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมการบูชาพระด้วยดอกไม้ ตลอดจนสื่อถึงกรรมวิธีการประดิษฐ์บุหงา และการนำเสนอผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบร่วมสมัย โครงสร้างการแสดงแบ่งออกเป็น 3 ช่วง อย่างมีลำดับขั้น และเชื่อมโยงกันทางเนื้อหาอย่างเป็นระบบ

ช่วงที่ 1: นวตวิถีสตรีชาววัง

การแสดงในช่วงแรกมุ่งเน้นการถ่ายทอดวิถีชีวิตของสตรีชาววังในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในบริบทของศาสนาพุทธผ่านกิจกรรมการบูชาพระด้วยดอกไม้ ซึ่งสะท้อนถึงความศรัทธา ความละเอียดอ่อน และความงามทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ได้ออกแบบลีลาท่ารำโดยผสมผสานระหว่างเพลงแม่บทใหญ่ของนาฏศิลป์ไทยและท่าทางที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ตามจินตนาการของผู้สร้างสรรค์



ภาพที่ 1 ภาพท่ารำแม่บท (ท่าชะนีรำยไม้) สื่อถึงการชมดอกไม้
ที่มา คณะผู้วิจัย, 2562



ภาพที่ 2 ภาพท่าที่สร้างสรรค์ขึ้น (ท่าแหวกมานประตุ)
ที่มา คณะผู้วิจัย, 2562

โดยแบ่งกระบวนการแสดงออกเป็น 3 ลำดับหลัก ดังนี้

กระบวนการท่าออก

ผู้แสดงนำเสนอท่าออกทั้งหมด 10 ท่า ประกอบด้วยท่าในเพลงแม่บทใหญ่ 1 ท่า ได้แก่ ท่ากรดสุเมรุ และ ท่าทางสร้างสรรค์ตามจินตนาการอีก 9 ท่า ซึ่งดัดแปลงจากท่าหีบหีบสไบในรูปแบบที่หลากหลาย เพื่อสื่อถึงความอ่อนช้อยแลเตรียมพร้อมเข้าสู่บทบาทของสตรีในราชสำนัก

กระบวนการท่าการแต่งกาย

นำเสนอท่าทางที่สื่อถึงการแต่งกายตามขนบของสตรีชาววัง โดยใช้ท่ารำแม่บทใหญ่ 3 ท่า ได้แก่ ท่ากรดสุเมรุ, ท่านาคาม้วนหาง, และ ท่าสอดสร้อยมาลา ผสมกับท่าทางจากจินตนาการอีก 4 ท่า ได้แก่ ท่าหีบหีบสไบ, ท่าจัดสไบ, ท่ากระชับแขนเสื้อ, และ ท่าแหวกมานประตุ เพื่อถ่ายทอดความประณีตและศิลปะในการแต่งกาย

กระบวนการท่าการบูชาพระ

สะท้อนกิจกรรมการบูชาพระผ่านท่ารำที่แสดงความเคารพบูชาอย่างมีแบบแผน โดยใช้ท่าแม่บทใหญ่ 1 ท่า ได้แก่ ท่าชะนีรำยไม้ และท่าทางตามจินตนาการอีก 10 ท่า ได้แก่ ท่าเรียกชักชวน, ท่าบูชาพระ, ท่าเด็ดดอกไม้ทัดหู, ท่าคล้องมาลัย, ท่ากราบ, ท่าช่มมงคล, ท่าคลานออก, ท่าวางผ่านพักรตร์, ท่าลามาลัย, และ ท่ารวมมือ ซึ่งล้วนสะท้อนถึงพิธีกรรม ความศรัทธา และความงดงามของวิถีวัฒนธรรมไทย

ช่วงที่ 2: ลีลาปรุงประดิษฐ์

การแสดงในช่วงนี้มุ่งเน้นการถ่ายทอดกรรมวิธีการประดิษฐ์บุหงาตามลำดับขั้นตอนอย่างละเอียดละออ ตั้งแต่การคัดสรรดอกไม้ การตากแห้ง การปรุงกลิ่น ไปจนถึงการบรรจุผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบต่าง ๆ โดยใช้การผสมผสานระหว่างท่ารำในเพลงแม่บทใหญ่และท่าทางตามจินตนาการ ซึ่งสื่อถึงกระบวนการเชิงหัตถศิลป์ของสตรีในราชสำนักได้อย่างมีมิติ



ภาพที่ 3 ภาพท่ารำแม่บท (ท่าชมวารินทร์) สื่อถึงตรวจดูดอกไม้ที่ตากแดด
ที่มา คณะผู้วิจัย, 2562



ภาพที่ 4 ภาพท่าที่สร้างสรรค์ขึ้น (ท่าแหวม่านประตู)
ที่มา คณะผู้วิจัย, 2562

แบ่งออกเป็น 4 กระบวนท่าหลัก ดังนี้

กระบวนท่าคัดสรรและเตรียมดอกไม้

ถ่ายทอดขั้นตอนการเลือกสรรดอกไม้ที่มีคุณภาพ โดยผู้แสดงใช้ท่าแม่บทใหญ่ 1 ท่า ได้แก่ ท่าชำนางนอน ผสานกับท่าทางจินตนาการ 4 ท่า ได้แก่ ท่าจับไหลสไบเฉียง, ท่าทิ้งมือจับไหล, ท่าเด็ดมาลี, และ ท่ากอบเก็บมาลี เพื่อแสดงถึงความรักพิถีพิถันในกระบวนการเบื้องต้น

กระบวนท่าการตากดอกไม้

แสดงถึงกระบวนการเตรียมดอกไม้ให้แห้งก่อนนำไปปรุง โดยใช้ท่าแม่บทใหญ่ 2 ท่า ได้แก่ ท่าชมวารินทร์ และ ท่าทิ้งขน รวบรวมกับท่าทางจินตนาการ 2 ท่า ได้แก่ ท่าเกลาเกลี่ยมาลีฟีสอง และ ท่าผินพักร์สะบัดกร ซึ่งสะท้อนถึงภาวะการทำงานที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ

กระบวนท่าการปรุงกลิ่นบุหงา

เป็นช่วงสำคัญที่แสดงกระบวนการปรุงกลิ่นหอมจากดอกไม้ โดยใช้ท่าแม่บทใหญ่ 4 ท่า ได้แก่ ท่ากัณฑ์ ร่อน, ท่ากินรินทร์, ท่ามุจรินทร์, และ ท่าเครือวัลย์พันธุ์ไม้ ร่วมกับท่าจินตนาการอีก 9 ท่า ได้แก่ ท่าคลั่งเกล้า บุษบา, ท่ายลประทีปกลิ่นมาลี, ท่าดมดมมาลี, ท่าสะบัดสไบ, ท่าชুমาลี, ท่าพิศดูชุกลิน, ท่าคัดสรรมาลี, ท่าเกลาเกลี่ยมาลี, และ ท่าสุรภิมาลีเสร็จสรรพ ซึ่งเน้นความละเอียดอ่อนและกลิ่นอายของความงามทางกลิ่น

กระบวนท่าการบรรจุบุหงา

ถ่ายทอดขั้นตอนสุดท้ายของการประดิษฐ์บุหงา โดยผู้แสดงใช้ท่าแม่บทใหญ่ 2 ท่า ได้แก่ ท่าจันทร์ทรงกลด และ ท่าแขกเต้า ร่วมกับท่าจินตนาการอีก 8 ท่า ได้แก่ ท่าบรรจุบุหงาพัดโบก, ท่าบรรจุกลดบุหงา, ท่าบรรจุบุหงา ไค้มแขวน, ท่าบรรจุบุหงาเครื่องแขวน, ท่าบรรจุบุหงา, ท่าบุษบันประหวั่นจิต, ท่าบุหงาฉมสไบ, และ ท่าบุหงาตรึงใจ เพื่อสื่อถึงความหลากหลายของผลิตภัณฑ์และความวิจิตรของผลงานที่สำเร็จ

ช่วงที่ 3: ภูมิปัญญาโสภามาลี

การแสดงในช่วงสุดท้ายนี้มุ่งเน้นการถ่ายทอดภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านผลิตภัณฑ์บุหงา ซึ่งได้รับการออกแบบอย่างประณีตและงดงาม โดยใช้การนำเสนอผ่านลีลาท่ารำที่ผสมผสานระหว่างแม่บทนาฏศิลป์ ไทยกับท่าทางเชิงจินตนาการ สื่อถึงคุณค่าทางความงามและสุนทรียศาสตร์ของงานหัตถกรรมไทย



ภาพที่ 5 ภาพท่ารำแม่บท (ท่าเครือวัลย์พันไม้) สื่อถึงการเช็ดปัดมือหลังจากการทำบุหงาเสร็จ ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 6 ภาพท่าที่สร้างสรรค์ขึ้น (บุหงาโชยสุคนธ์)
ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 7 ภาพท่าที่สร้างสรรค์ขึ้น (บุหงาโชยสุคนธ์)ที่มา
ที่มา คณะผู้วิจัย,2562

แบ่งออกเป็น 2 กระบวนท่าหลัก ดังนี้

กระบวนท่าการนำเสนอผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบต่าง ๆ

สะท้อนถึงความหลากหลายของการออกแบบผลิตภัณฑ์บุหงา โดยผู้แสดงใช้ท่าแม่บทใหญ่ 1 ท่า ได้แก่ ท่าเครือวัลย์พันไม้ และท่าทางจินตนาการอีก 7 ท่า ได้แก่ ท่านารีรีนเร้ง, ท่าร้อยเรียงบุหงา, ท่าถูงบุหงา, ท่าบุหงาพัดโบก, ท่าโคมบุหงา, ท่าเครื่องแขวนบุหงา, และ ท่าร่มบุหงาหอม ซึ่งสะท้อนความคิดสร้างสรรค์ในการแปรรูปและตกแต่งบุหงาให้สอดคล้องกับบริบทการใช้งานและความงามเชิงศิลป์

กระบวนท่าการรำเพื่อการนำเสนอภาพรวมของผลิตภัณฑ์บุหงา

เป็นการสรุปภาพรวมของการนำเสนอผลิตภัณฑ์บุหงาผ่านท่ารำที่งดงามและมีความหมายเชิงนามธรรม โดยผู้แสดงใช้ท่าทางตามจินตนาการทั้งหมด 5 ท่า ได้แก่ ท่าบุหงาตราตรึง, ท่าบุหงาโชยสุคนธ์, ท่าบุหงาภิรมย์จิต, ท่ากรายบุหงารำไป, และ ท่าซุ่มเสาวคนธ์บุหงาใน ซึ่งแสดงถึงกลิ่นอายของความหอม ความทรงจำ และความภาคภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรม

4) การคัดเลือกนักแสดง

ในการแสดงชุด “เสาวคนธ์บุหงามาลาหลวง” คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการคัดเลือกนักแสดงโดยยึดหลักเกณฑ์ด้านลักษณะทางกายภาพและศักยภาพทางด้านนาฏศิลป์ของผู้แสดงเป็นสำคัญ โดยเน้นคุณลักษณะที่สามารถถ่ายทอดอารมณ์ผ่านท่วงท่าการรำได้อย่างสอดคล้องกับรูปแบบการแสดงในแต่ละช่วง ทั้งนี้ ผู้แสดงควรมีความเข้าใจในบริบททางวัฒนธรรม

ของสตรีในราชสำนัก ประกอบกับความกระตือรือร้น ใฝ่เรียนรู้ กล้าแสดงออก และมีทักษะด้านการร่ายรำที่ประณีตและงดงาม เพื่อให้การแสดงสามารถถ่ายทอดสาระสำคัญได้อย่างมีประสิทธิภาพและน่าประทับใจ

ในการแสดงครั้งนี้ ได้คัดเลือกนักแสดงหญิงจำนวนทั้งสิ้น 10 คน โดยยึดแนวคิดของวีระ บัวงาม (2560, น. 76) ซึ่งระบุว่า การคัดเลือกนักแสดงในนาฏศิลป์ไทยประเภทการแสดงระบำ ควรพิจารณาจากรูปร่างลักษณะที่มีความเหมาะสม มีสัดส่วนกลมกลืนกัน ใบหน้ามีความงดงาม และสามารถสวมใส่ชุดการแสดงได้อย่างกลมกลืน ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างความงดงามและความสมบูรณ์ทางสุนทรียะของการแสดง อันนำไปสู่การสร้างความประทับใจแก่ผู้ชมและยกระดับคุณภาพของการแสดงโดยรวมให้มีความสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น

5) การออกแบบอุปกรณ์การแสดง

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการออกแบบและคัดเลือกอุปกรณ์ประกอบการแสดงที่มีความเหมาะสมกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของการแสดงในช่วงที่ 3: ภูมิปัญญาโสภามาลี โดยกำหนดใช้อุปกรณ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นจากผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ ถุงบุหงา บุหงาพัดโบก โคมบุหงา เครื่องแขวนบุหงา รมบุหงาหอม และบงกขมาลา ทั้งนี้ การใช้อุปกรณ์ดังกล่าวมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมการนำเสนอผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบที่สร้างสรรค์และหลากหลาย อันสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถ่ายทอดผ่านเครื่องหอมไทยอย่างวิจิตรบรรจง



ภาพที่ 8 ภาพถุงบุหงา ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 9 ภาพบุหงาพัดโบก ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 10 ภาพรมบุหงาหอม ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 11 ภาพโคมบุหงา ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 12 ภาพเครื่องแขวนบุหงา ที่มา คณะผู้วิจัย,2562



ภาพที่ 13 ภาพงอกขมาลา ที่มา คณะผู้วิจัย,2562

6) การออกแบบเครื่องแต่งกาย

การออกแบบเครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงในครั้งนี้ ได้รับแรงบันดาลใจจากลักษณะการแต่งกายของสตรีชาววังในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีการประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของการนำเสนอภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านศิลปะการแสดง ผู้แสดงจะสวมเสื้อแขนกระบอกสีครีม ห่มสไบสีชมพูลูกไม้ ซึ่งสื่อถึงสีของลูกไม้ที่มีความอ่อนโยนและงดงาม นุ่งผ้าถุงแบบโจงกระเบนโดยเลือกใช้สีเขียวแก่ซึ่งสื่อความหมายแทนก้านบัว และมีลวดลายดอกบัวตูมประดับบนผืนผ้า เพื่อสื่อถึงความงามของดอกบัวในช่วงเวลาที่กำลังผลิบาน

นอกจากนี้ ผู้แสดงจะสวมเครื่องประดับที่ทำจากบุหงาสดในรูปแบบของสร้อยตัว ร่วมกับเครื่องประดับทองที่มีลวดลายดอกบัว อันแสดงถึงความประณีตบรรจงและกลิ่นอายของเครื่องหอมไทยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย การประดับดอกบัวบริเวณข้างหูด้านซ้ายมีนัยเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความอ่อนโยนและความเป็นกุลสตรี ส่วนทรงผมถูกจัดแต่งในรูปแบบ “ทรงดอกกระพุ่ม” ซึ่งเป็นทรงผมไทยโบราณที่นิยมในสตรีสมัยนั้น สอดคล้องกับภาพลักษณ์ของสตรีชาววังในราชสำนักและเสริมสร้างบรรยากาศแห่งความวิจิตรในงานแสดง



ภาพที่ 14 ภาพเครื่องแต่งกายหน้าและหลัง ที่มา คณะผู้วิจัย,2562

7) การออกแบบแสง

การออกแบบแสงสำหรับการแสดงในครั้งนี้ ได้รับการวางแผนอย่างรอบคอบ โดยคณะผู้วิจัยได้พิจารณาให้แสงมีความสอดคล้องกับรูปแบบและเนื้อหาของการแสดงทั้ง 3 ช่วง เพื่อเสริมสร้างอารมณ์ ความรู้สึก และบรรยากาศของการแสดง

ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แสงที่ออกแบบยังมีบทบาทสำคัญในการเน้นให้เห็นถึงความงามของเครื่องแต่งกาย และช่วยกระตุ้นจินตนาการของผู้ชมให้เข้าใจเนื้อหาของแต่ละช่วงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในการแสดงครั้งนี้มีการเลือกใช้แสงในโทนสีเย็นเป็นหลัก เช่น สีฟ้า สีน้ำเงิน และสีเขียว ซึ่งให้ความรู้สึกสดชื่น มีชีวิตชีวา และสะท้อนบรรยากาศของวิถีชีวิตสตรีชาววังได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีการสอดแทรกแสงสีส้ม เพื่อสร้างความกลมกลืนกับแสงธรรมชาติ ช่วยให้บรรยากาศโดยรวมมีมิติและความสมจริงมากยิ่งขึ้น

แนวทางการออกแบบแสงดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของสุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547, น. 219) ที่เสนอหลักการออกแบบแสงไว้ 4 ประการ ได้แก่ 1) พื้นที่ที่ให้แสง 2) ความเข้มของแสง 3) ทิศทางของแสง และ 4) สีของแสง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ใช้ประกอบการออกแบบแสงในงานแสดงนี้ โดยสามารถแจกแจงรายละเอียดในแต่ละช่วงการแสดงได้ดังนี้:

ช่วงที่ 1: ใช้แสงสีชมพู ผสมกับสีส้มและสีม่วง เพื่อสื่อถึงความงามและความอ่อนช้อยของวิถีชีวิตสตรีชาววังในอดีต อันเป็นช่วงที่เน้นการนำเสนอความอ่อนโยนและสง่างาม

ช่วงที่ 2: ใช้แสงสีฟ้า น้ำเงิน เขียว และเหลืองสลับกัน เพื่อสื่อถึงกระบวนการประดิษฐ์บุหงาอย่างเป็นขั้นตอน ตั้งแต่การคัดเลือกวัตถุดิบ การจัดเตรียม ไปจนถึงการแปรรูปและบรรจุลงในภาชนะอย่างประณีต

ช่วงที่ 3: ใช้แสงสีเขียว สีขาว และสีทอง เพื่อสะท้อนถึงการนำเสนอผลิตภัณฑ์บุหงาในรูปแบบต่าง ๆ อย่างสร้างสรรค์และทรงคุณค่า แสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ของภูมิปัญญาไทยที่ได้รับการต่อยอดและพัฒนาอย่างงดงาม



ภาพที่ 15 ภาพการออกแบบแสงในการแสดง ที่มา คณะผู้วิจัย, 2562

8) การออกแบบพื้นที่การแสดง

การออกแบบพื้นที่การแสดงในการแสดงชุดนี้ คณะผู้วิจัยได้พิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาที่ต้องการถ่ายทอด ท่วงท่าทางของการแสดง และการแปรแถวของผู้แสดง โดยมีการกำหนดตำแหน่งต่าง ๆ บนเวทีอย่างมีระบบ เพื่อสร้างจุดโฟกัส (focus point) ที่ช่วยเน้นย้ำประเด็นสำคัญของการเล่าเรื่อง ตลอดจนการจัดวางตำแหน่งส่วนประกอบด้านหลัง (background) ให้มีบทบาทสนับสนุนเนื้อเรื่อง และส่งเสริมให้ผู้ชมสามารถทำความเข้าใจสาระของการแสดงได้อย่างครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

แนวทางการออกแบบพื้นที่ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของพระพงศ์ เสนไสย (2546, น. 88) ซึ่งระบุว่า การวางตำแหน่งของผู้แสดงควรหลีกเลี่ยงไม่ให้ผู้แสดงรวมตัวกันอยู่ในด้านใดด้านหนึ่งของเวทีจนเกินไป อันอาจทำให้การแสดงขาดความสมดุลทางสายตา ทั้งนี้ การออกแบบตำแหน่งผู้แสดงควรคำนึงถึงสถานการณ์ของการแสดง และวัตถุประสงค์ของผู้สร้างสรรค์งาน ว่าต้องการสื่อถึงความสมดุล (balance) หรืออสมดุล (imbalance) ในลักษณะเชิงสัญลักษณ์หรืออารมณ์ความรู้สึกใดเป็นพิเศษ

การออกแบบพื้นที่การแสดงจึงไม่ได้เป็นเพียงการจัดตำแหน่งทางกายภาพของนักแสดงเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงเจตนารมณ์ทางศิลปะในการกำกับทิศทางของการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ สอดประสานกับองค์ประกอบอื่น ๆ ของการแสดงเพื่อให้เกิดภาพรวมที่กลมกลืนและทรงพลัง

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับหัตถกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในบริบทการถ่ายทอดสุนาฏกรรม” แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมกับกระบวนการสร้างสรรค์นาฏศิลป์อย่างเป็นระบบ โดยในมิติการศึกษาข้อมูลเชิงวัฒนธรรมพบว่า “บุหงา” เป็นเครื่องหอมที่ไม่เพียงใช้ในชีวิตประจำวันของสตรีชาววัง หากยังสะท้อนความเชื่อ ความละเอียดอ่อน และบทบาททางสังคม ผ่านกระบวนการเลือกสรรวัตถุดิบธรรมชาติ การปรุงกลิ่นด้วยเทคนิคเฉพาะ เช่น การอบควันเทียน และการพรมน้ำหอมซ้ำหลายชั้น ซึ่งสะท้อนมรดกภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติ (tacit knowledge) ในบริบทราชสำนัก ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา เพื่อนำไปสู่การออกแบบนาฏศิลป์สร้างสรรค์ โดยใช้กรอบองค์ประกอบ 8 ประการ ได้แก่ 1) การออกแบบพื้นที่การแสดง ซึ่งล้วนออกแบบโดยคำนึงถึงการสื่อความหมายของบุหงาทั้งในเชิงสัญลักษณ์และวัฒนธรรม ผลลัพธ์คือผลงานนาฏศิลป์ร่วมสมัยที่สามารถถ่ายทอดคุณค่าทางวัฒนธรรมได้อย่างมีศิลปะและเข้าถึงผู้ชมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผลการศึกษาการประวัติความเป็นมาและกรรมวิธีในการประดิษฐ์บุหงา พบว่า “บุหงา” นับเป็นเครื่องหอมประเภทหนึ่งที่สะท้อนภูมิปัญญาไทย ซึ่งมีดอกไม้เป็นส่วนประกอบหลัก โดยมีจุดกำเนิดมาจากแนวคิดการให้คุณค่ากับดอกไม้ที่ใช้ในการบูชาพระ แม้ดอกไม้จะเหี่ยวเฉาตามกาลเวลา แต่ยังคงคุณค่าทางจิตใจ จึงนำไปสู่การสร้างสรรค์ “บุหงา” ขึ้นเพื่อสืบสานความงามนั้นให้อยู่ในรูปแบบที่ถาวรกว่า บุหงาเริ่มได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นยุคแห่งการเปิดประเทศและมีกรติดต่อกับชาติตะวันตก ทำให้วัฒนธรรมการใช้น้ำหอมแบบตะวันตกถูกนำเข้ามา และส่งอิทธิพลต่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องหอมไทย กรรมวิธีการประดิษฐ์บุหงาแบบดั้งเดิมอาศัยความประณีตและพิถีพิถันในทุกขั้นตอน เริ่มจากการตากดอกไม้โดยใช้แสงแดดอ่อนและการผึ่งลมอย่างเบามือเพื่อรักษาสีและกลิ่นของดอกไม้ไว้ให้มากที่สุด เมื่อดอกไม้แห้งจึงนำมาเคล้ากับสมุนไพรพื้นบ้าน เช่น ใบมะกรูด ใบเตย เพื่อเพิ่มความหอมและป้องกันเชื้อรา ขั้นตอนต่อไปคือการปรุงกลิ่นซึ่งมีอยู่สองวิธีหลัก ได้แก่ การพรมหัวน้ำหอม เช่น น้ำมันกฤษณา ลำเจียก หรือกระดังงา ซ้ำหลายครั้งจนได้กลิ่นตามต้องการ และการอบควันเทียน โดยใช้เทียนอบที่มีไส้แดงจัด เพื่อให้อิ่นหอมของควันเทียนซึมเข้าสู่ดอกไม้ จากนั้นจึงพรมหัวน้ำหอมเพิ่มเติมอีกครั้งเพื่อเสริมกลิ่นให้นุ่มนวลและหรรษายิ่งขึ้น

ผลจากการนำเสนอวัฒนธรรม การทำบุหงาของสตรีชาววัง ในรูปแบบนาฏกรรม ผู้วิจัยได้นำองค์ประกอบทางการแสดง 8 ประการ มาปรับประยุกต์ใช้ ให้เกิดกระบวนการที่เหมาะสมกับการสร้างสรรค์การแสดง เริ่มจากการแบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วง ที่ผสมผสานระหว่างศิลปะการรำไทยและการเล่าเรื่องในเชิงนวัตกรรม โดยแบ่งการแสดงออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่

ช่วงที่ 1 นวัตกรรมสตรีชาววัง – ถ่ายทอดวิถีชีวิตของสตรีไทยในราชสำนักที่เกี่ยวข้องกับบุหงา

ช่วงที่ 2 ศิลปปรุงประดิษฐ์ – ถ่ายทอดขั้นตอนของการประดิษฐ์บุหงา

ช่วงที่ 3 ภูมิปัญญาโสภามาลี – แสดงถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์บุหงาให้มีรูปแบบที่ร่วมสมัยและสร้างมูลค่าเพิ่ม

การออกแบบการออกแบบการแสดงชุดนี้เป็นการบูรณาการองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมสู่รูปแบบนาฏศิลป์ร่วมสมัยอย่างเป็นระบบ โดยกำหนดทำนองเพลงและทำรำให้สอดคล้องกับโครงสร้างการแสดง ใช้ทำรำแม่บทใหญ่จำนวน 16 ท่า ทำจินตนาการ 50 ท่า และท่าออกแบบใหม่อีก 5 ท่า ซึ่งมีความงามเชิงทัศน์และความหมายเชิงสัญลักษณ์สะท้อนธรรมชาติศิลปะ และวัฒนธรรมไทย โดยคัดเลือกนักแสดงจากลักษณะทางกายภาพที่มีความสามารถในการแสดงให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการนำเสนอ การใช้อุปกรณ์แสดง ได้แก่ ถุงบุหงา บุหงาพัดโบก โคมบุหงา เครื่องแขวนบุหงา ร่มบุหงาหอม และบงกขมาลา แสดงให้เห็นผลิตภัณฑ์บุหงาในหลากหลายรูปแบบ เครื่องแต่งกายประยุกต์จากสตรีชาววังสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเน้นสีและลวดลายที่มีนัยถึงบุหงา เช่น กลีบบัวและก้านบัว ผนวกเครื่องประดับบุหงาสดและทรงผมทรงดอกกระพุ่มสะท้อนอัตลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านศิลปะการแสดง การจัดแสงแบ่งเป็น 3 ช่วง ได้แก่ แสงโทนอบอุ่น (นวัตกรรมสตรีชาววัง) แสงโทนเย็น (ศิลปปรุงประดิษฐ์) และแสงขาวทอง (ภูมิปัญญาโสภามาลี) ส่วนการจัดพื้นที่การแสดงยึดแนวคิดความสมดุลทางสายตา เน้นการจัดวางตำแหน่งผู้แสดงและฉากหลังอย่างมีจุดโฟกัส เพื่อส่งเสริมการถ่ายทอดสาระอย่างมีประสิทธิภาพ.

บทสรุป

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับทัศนกรรมการทำบุหงาของสตรีชาววังในบริบทการถ่ายทอดสู่ นานุกรม” มุ่งศึกษามรดกภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในกระบวนการประดิษฐ์บุหงา และถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นผ่านกระบวนการ สร้างสรรค์นาฏศิลป์ร่วมสมัยอย่างเป็นระบบ โดยใช้กรอบองค์ประกอบการแสดง 8 ประการเป็นแนวทางในการออกแบบ ซึ่ง ประกอบด้วย 1) การออกแบบการแสดง 2) การออกแบบเพลงและดนตรี 3) การออกแบบลีลาท่าทาง 4) การคัดเลือก นักแสดง 5) การออกแบบอุปกรณ์การแสดง 6) การออกแบบเครื่องแต่งกาย 7) การออกแบบแสง 8) ผลการศึกษาพบว่า “บุหงา” ไม่เพียงเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องหอม หากยังสะท้อนบทบาททางสังคมของสตรีชาววัง ความเชื่อ และความงามเชิง สุนทรียะที่เชื่อมโยงธรรมชาติกับวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการคัดเลือกวัตถุดิบและการปรุงกลิ่นที่มีความประณีตละเอียดอ่อน กระบวนการสร้างสรรค์นาฏกรรมจากข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณานี้ได้เปิดพื้นที่ใหม่ในการนำเสนอวัฒนธรรมไทยผ่าน ศิลปะการแสดง โดยแบ่งโครงสร้างการแสดงออกเป็น 3 ช่วงตามลำดับเนื้อหา ได้แก่ วิถีชีวิตของสตรีชาววัง กระบวนการทำ บุหงา และการพัฒนาผลิตภัณฑ์บุหงาในเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลังของนาฏศิลป์ร่วมสมัยในการถ่ายทอดสาระเชิง วัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพและเข้าถึงผู้ชมรุ่นใหม่ได้อย่างลุ่มลึก

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า การนำนาฏศิลป์มาใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่เพียงเป็นการอนุรักษ์ เท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางในการต่อยอดองค์ความรู้ สร้างมูลค่าใหม่ทางศิลปะ และเปิดโอกาสให้เกิดการตีความวัฒนธรรมใน มิติใหม่ ๆ อันนำไปสู่ความเข้าใจและการมีส่วนร่วมของสังคมร่วมสมัยอย่างสร้างสรรค์

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2545). วรรณกรรมสมัยอยุธยา (เล่ม 3, พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ปัญญา นามสง่า. (2561). ดอกบัวกับการเรียนรู้ในทัศนะพุทธปรัชญา. วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์, 1(2), 52-68
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2553). กรุงศรีอยุธยาของเรา (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- พีระพงศ์ เสนไสย. (2546). ความงามในนาฏศิลป์. ภาพสันธุ์: ประสานการพิมพ์.
- วีระ บัวงาม. (2560). สุนทรียะทางด้านนาฏศิลป์และดนตรี [เอกสารประกอบการสอน].
- มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์ (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สันติ เล็กสุขุม. (2548). ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ): การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- สำนักงานพาณิชย์จังหวัดปทุมธานี. (2562). ประวัติเมืองปทุมธานี. สืบค้นเมื่อ 4 มกราคม 2562, จาก <https://pathumthani.moc.go.th/th/content/page/index/id/1055>.
- หทัย วงษ์ประเสริฐ. (2562). บุหงารำไป ดอกไม้สด (ฉบับสุดคุ้ม). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วาดศิลป์.